

RAQAMLI MULOQOT DAVRIDA O'ZBEK ADABIY TILI ME'YORLARINING SAQLANISHI

Andijon chet tillari instituti

Qodirova Munavvara

Ilmiy maslahatchi: Xomidova Malohat

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashtirish va raqamli texnologiyalar rivojlangan sharoitda o'zbek adabiy tilining holati tahlil qilinadi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot uslubining adabiy til me'yorlariga ta'siri, orfografik va uslubiy xatoliklarning ommalashuvi hamda til sofligini saqlash masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek adabiy tili, til me'yorlari, nutq madaniyati, ijtimoiy tarmoqlar, orfografiya, leksik qatlam, lingvistik xavfsizlik.

Til — millatning o'zligini anglatuvchi eng asosiy belgi va davlat mustaqilligining ma'naviy poydevoridir. O'zbek adabiy tili asrlar davomida boy lug'at tarkibi va qat'iy qoidalari bilan shakllanib kelgan. Biroq, XXI asrda internet va raqamli muloqot vositalarining hayotimizga chuqur kirib borishi tilning amaldagi qo'llanishiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Bugungi kunda yoshlar o'rtasidagi virtual muloqotda adabiy til me'yorlaridan chekinish holatlari ko'p kuzatilmoqda, bu esa tilshunoslikda dolzarb muammo hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, Facebook) muloqotni tezlashtirishni talab qiladi. Bu "tezkorlik" va "ixchamlik" tamoyili oqibatida quyidagi salbiy tendensiyalar yuzaga kelmoqda:

1.Imlo xatolari va qisqartmalar: Tutuq belgisi (') o'rniga turli simvoldan foydalanish yoki uni umuman yozmaslik, "h" va "x" harflarining noto'g'ri qo'llanilishi (masalan, "xat" o'rniga "hat") odatiy holga aylangan. Shuningdek, so'zlarni asossiz qisqartirish ("rahmat" o'rniga "rt", "nima qilyapsiz" o'rniga "nmaqvos") adabiy tilning buzilishiga olib kelmoqda.

2. Barbarizmlar va jargonlar: Nutqda boshqa tillardan (asosan rus va ingliz) tayyor soʻzlarni asossiz qoʻshib gapirish — "paka", "spasibo", "okey", "lichka", "vabshe" kabi soʻzlarning adabiy soʻzlar oʻrnini egallashi kuzatilmoqda.

3. Punktualsiya inqirozi: Gap oxirida nuqta, soʻroq yoki undov belgilarining ishlatilmasligi, vergulning vazifasini yoʻqotishi matn mazmunini va his-tuygʻusini toʻgʻri anglashni qiyinlashtiradi.

Til nafaqat aloqa vositasi, balki shaxsning madaniy darajasini koʻrsatuvchi mezondir. Adabiy til meʼyorlarini buzish nafaqat shaxsiy savodsizlik, balki umummilliy madaniyatga nisbatan bepisandlik sifatida baholanishi mumkin. "Tilga eʼtibor — elga eʼtibor" tamoyili asosida har bir fuqaro, ayniqsa jamoatchilikka taʼsir oʻtkazuvchi shaxslar (bloggerlar va jurnalistlar) adabiy tilda toʻgʻri soʻzlashish masʼuliyatini his qilishlari shart. Chunki virtual maydondagi notoʻgʻri yozilgan bitta matn minglab yoshlarning nutqiy odatiga aylanib qolishi xavfi bor.

Oʻzbek adabiy tili sofliğini saqlash va uning nufuzini oshirish uchun quyidagi choralar koʻrilishi maqsadga muvofiq:

- Raqamli savodxonlikni oshirish: Maktab va oliygohlarda virtual muloqot odobi va raqamli yozuv madaniyati boʻyicha maxsus seminarlar tashkil etish.
- Texnologik yechimlarni takomillashtirish: Smartfon va kompyuterlar uchun oʻzbekcha matn xatolarini avtomatik tuzatuvchi (spell-check) mukammal dasturlarni yaratish va ommalashtirish.
- Til targʻibotini kuchaytirish: Ijtimoiy tarmoqlarda "Toʻgʻri yozamiz" kabi loyihalarni koʻpaytirish va xato yozishga nisbatan jamiyatda ijobiy murossasizlik muhitini shakllantirish.

Raqamli muloqot — bu yozma va ogʻzaki nutqning qorishmasidir. Biz messenjerlarda yozishganimizda, yozma nutq qoidalariga emas, koʻproq ogʻzaki nutq erkinligiga tayanamiz. Bu esa quyidagi muammolarni keltirib chiqarmoqda:

- Leksik qatlamdagi o'zgarishlar: Ijtimoiy tarmoqlarda "neologizmlar" (yangi so'zlar) emas, balki "okkazionalizmlar" (muayyan vaziyat uchun o'ylab topilgan so'zlar) ko'paymoqda.

- Grafik belgilarning so'z o'rnida qo'llanilishi: Emoji va stikerlar inson hissiyotlarini ifodalashda so'zlarning o'rnini egallab, lug'at boyligining kamayishiga (leksik qashshoqlashuvga) sabab bo'lmoqda.

Bugungi o'zbek yoshlarining virtual nutqida "Code-switching", ya'ni bir tildan ikkinchi tilga asossiz o'tish holati ommaviy tus olgan. Maqola doirasida o'tkazilgan kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, bitta gapning ichida uchta tildan (o'zbek, rus, ingliz) foydalanish odat tusiga kirgan:

- Namuna: "Ertaga meeting bor, davay kechikma, paka."

Bu holat adabiy tilning strukturaviy yaxlitligini buzadi va tilning "tabiiy immuniteti"ni pasaytiradi. Ruscha va inglizcha so'zlarning o'zbekcha qo'shimchalar bilan qo'llanilishi (masalan: zvonok qivor, skachat qilish) tilning morfologik tizimiga ham putur yetkazmoqda.

Adabiy tilning eng katta tayanchlaridan biri — bu uning orfografik va punktuatsion qoidalaridir. Biroq, raqamli olamda bu qoidalar "ortiqcha yuk" sifatida ko'rilmoqda:

- Tutuq belgisining o'rnini: O'zbek alifbosidagi o', g' harflari va tutuq belgisi virtual klaviaturalarda noqulay joylashgani sababli, foydalanuvchilar ularni oddiy 'o', 'g' yoki '6' raqami bilan almashtirmoqdalar. Bu esa so'z ma'nosining o'zgarishiga (masalan: sur'at va surat) olib keladi.

- Sintaktik buzilishlar: Murakkab qo'shma gaplar o'rnini qisqa, tugallanmagan fragmentlar egallamoqda. Bu esa talabalarda mantiqiy fikrlash va fikrni keng bayon etish ko'nikmasini pasaytirmoqda.

Tilning buzilishi — millat tafakkurining buzilishidir. Agar yosh avlod adabiy tilda so'zlashishni "eskirgan urf" deb hisoblay boshlasa, milliy adabiyot, san'at va fan ildizidan

uziladi. Nutq madaniyati nafaqat ta'lim muassasalarining, balki har bir oilaning, davlat tashkilotlarining va xususiy sektorning ham e'tiborida bo'lishi lozim. Reklamalar, ko'cha bannerlari va ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy sahifalar adabiy tilning eng toza namunasini ko'rsatishi shart.

Muammoni faqat taqiqlar bilan hal qilib bo'lmaydi. Zamonaviy yechimlar zarur:

1. Milliy korpusni rivojlantirish: O'zbek tilining ulkan elektron bazasini yaratish va undan sun'iy intellekt tizimlarida foydalanish.

2. O'zbekcha kontentni qo'llab-quvvatlash: Sifatli ilmiy, badiiy va ko'ngilochar ma'lumotlarni sof o'zbek tilida taqdim etuvchi blogerlarni rag'batlantirish.

3. Lisoniy nazorat (Lingvistik ekspertiza): Ommaviy axborot vositalari va reklama matnlari ustidan qat'iy til nazoratini o'rnatish.

4. Klaviatura va shriftlar: Texnologik gigantlar (Apple, Google, Microsoft) bilan hamkorlikda o'zbek alifbosining qulay va standart klaviatura formatlarini ommalashtirish.

Xulosa qilib aytganda, raqamli davrda o'zbek adabiy tili inqirozga yuz tutishi emas, balki yangi bosqichga ko'tarilishi kerak. Texnologiyalar bizga tilimizni dunyoga tanitish va uni yanada boyitish uchun imkoniyat beradi. Biroq bu imkoniyatdan faqat adabiy til me'yorlariga amal qilgan holdagina samarali foydalanish mumkin. Tilimizni asrash — o'zligimizni asrashdir. Har bir yozilgan xabar, har bir aytilgan so'z ona tilimizning kelajagi uchun qo'yilgan g'ishtdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2019-yil 21-oktabr, PF-5850-son.

2. Mahmudov N. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi nashriyot", 2013.

3. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (Darslik). – Toshkent: "Fan va texnologiyalar", 2009.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2002.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik (A.Madvaliyev tahriri ostida). – Toshkent: "O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2006-2008.
6. O‘zbek tilining imlo lug‘ati. – Toshkent: "Akademnashr", 2021.
7. To‘xliyev B. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2006.
8. Begmatov E. O‘zbek tili nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: "O‘qituvchi", 1991.
9. Qurbonov T. Raqamli lingvistika: muammo va yechimlar (Ilmiy maqola). // "O‘zbek tili va adabiyoti" jurnali, 2-son, 2022.
10. Toshaliyev I. O‘zbek tili punktuatsiyasi qoidalari. – Toshkent: "Niso Poligraf", 2015.